

„UŽPUSTYTAS TRAUKINYS“: VAIZDO STEREOMETRIJA

Rinkinys *Užpustytas traukinys* (1996) yra naujas Vilimaitės žingsnis. Savaip sudvejintas – atgal, į mažųjų novelečių patirtį, ir į priekį: figūras, veikiančias vienoje plokštumoje, tarsi išvedant ir į stereometrinę erdvę. Figūrų susitikimo–išsiskyrimo–susitikimo, netgi atsitrenkimo viena į kitą galimybės darosi neišsemiamos.

„Leokadija ir Ona“ – dviejų moterų vardais pavadintas kūrinys, kuriuo rinkinys pradedamas. Trečioji figūra – netikroji Onos dukra, mirusios palikimo tvarkytoja, užpirkusi mišias Mikalojaus bažnyčioje. Į mišias neateina niekas iš Onos giminių – tik netikroji duktė. Mišios yra už dvi mirusias – už Oną ir Leokadiją, jaunystės drauges. Leokadija po karo atsidūrė Argentinoje, kartais parašydavo Onai, skųsdamasi vyru, kuris jau antrąją vestuvių dieną buvo jai neištikimas. Per mišias draugės susitinka. Susitinka vienoje sąmonėje – netikrosios dukters. Ji viena stovi šventoriuje po dideliais medžiais. „Nedrąsiai pakėlė akis į begalinį, aukštą dangų, – tikėjo, kad ten, prie dangaus vartų, stovi dvi draugės, susikibusios už rankų – jaunos žydinčios merginos – o gal dvi pavargusios senutės, kurių kelionė žemėje pagaliau laimingai baigėsi.“ Įvykis, kuris nevykdamas vyksta kito gyvenimą atspindinčioje sąmonėje. Dviejų draugių, išskirtų gyvenimo, begalinės erdvės, susitikimas mirtyje, jų atminimui skirtose mišiose. Leokadijos daug giminių, net alpstančių. Onos – tik netikra duktė, taip pat vieniša. Kodėl rašytojai yra svarbu – netikra duktė. Neaiškinama, kokia duktė: įdukrinta, augintinė, podukra? Duktė yra netikrumo įveika, netikrumui išliekant. Ji viena gedi iš tiesų: sėdi ant mirusios lovos, sunėrusi rankas skreite, rauda per mišias. Prigimtinis, kraujo ryšys yra linija. Netikrumas, prisiimantis dukterystės pareigas, yra dvasinė stereometrija. Būtent stereometrinėse vaizdo sankirtose formuojasi prasmės švytėjimas: su palengvėjimu išsiskirsčiusius gimines, globotus, glostytus senosios, atsveria netikra duktė, vienintelė, kurios mintyse, prisiminimuose (unikalioje žmogiškoje erdvėje) susitinka Leokadija ir Ona.

Vilimaitės rašymui savita tai, kad atsargiai formuodama stereometrinių vaizdo branduolį, ji rūpestingai užpildo ir vaizdo plokštumą. Patikimai naudojasi realistinio piešinio stilistika (giminės važiuoja šermenu pietų į mažą restoranėlį ant upės kranto, netikroji dukra paupiais grįžta į miestą), intriguojančiai išdėsto mažąsias figūras (senis su vaikiškais sandalais, degiojantis žvakes ir verkiantis mažomis smulkiomis senioko ašaromis). Bet linijos, nubrėžtos plokštumoje, veda į mįslingą žmogaus buvimą žemėje. Mįslingumas įkertamas sakinyje, sakinių sąsąukose: „Paupiais, paupiais visi išsivaikščiojo atskiromis šeimomis“, – tai apie gimines. „Paupiais, paupiais ir ji ėmė eiti miesto link“, – tai apie netikrąją dukterį. Mieste yra butelis, kuriame gyventa Onos su netikrąja dūka. Bet miestas yra svetimas. Šio suvokimo stereometrinių užuomazga yra įbrėžta pačioje pradžioje: mirusi Ona ant krūtinės – „lyg mažame kiemelyje“, – tarsi saugodama nuo vėjų ir liepsnų, laiko šventą paveikslą. Kasdieniškąją laiko slinktį, kasdieniškąją gyvenimo plokštumą suintensyvina šventumo matmuo. Išoriškas ir vidinis, įprasmintas nedrąsiu akių pakėlimu į begalinį, aukštą dangų...

...Mažytė šeima palaidojusi tragiškai žuvusį vyrą ir tėvą – motina ir penkiametis sūnus („Kliedesys“). Moteris, apimta apatijos, į nieką nereaguojanti. Teksto energija nukreipta į vaiką, ieškoma būdu situacijos vaizdui sukurti. Viena linija – vaikas iš visų jėgų stengiasi, kad motina jo nepamirštų. Daro, kas neleistina. Išguldo gėles. Daužosi su triratuku, atsitrenkdamas į pianiną: „Pasigirdavo skaudus, su niekuo nesulyginamas garsas, tarsi ten, toje juodoje dėžėje, pro sukaltus klavišų dantis vaitotų pianino dvasia“. Šiuo štrichu išbandomos sielvarto, užgulusio moterį, aukštosios gaidos. Vėl grįžtama į žemesnę stilistiką. Išbandomas pokalbis: „Štai kvitas, – bespalviu balsu pasakė ji mažajam bernukui.

– Priemenėj stovi rogutės. Tu važiuosi parvežti skalbinių“. – „Kaip gerai, mama, – apsidžiaugė sūnus. – Pagaliau mes pasikeisime paklodes. Aš juk dabar kasnakt prisišlapinu į lovą! – pranešė jis iškilmingai“. – „Taip, taip, – pritarė ir motina, abejingai nususukdama.“ Pokalbyje svarbi pasakotojos pozicija: pažeistoje moters sąmonėje susilpnėjęs sūnaus dėmuo – tik mažas berniukas, kurį galima pasiųsti skalbinių. Bet berniukas lieka sūnus, jis sako *mama*. Dar sykį pabando atkreipti dėmesį į save: motina turėtų susirūpinti, kad jis šlapinasi į lovą; anksčiau tikriausiai taip buvo. Papildomas štrichas: dabar tai įvyksta kasnakt; vaikas yra išsigandęs, apleistas. Šeimoje nėra buvę gerai, į tėvo laidotuves atvažiavusi teta pastebėjo, koks apleistas vaikas.

Berniukas iš niūrių namų išvedamas į lauką – į pavasarį, bet šaltą, žvarbų: „Lauke buvo pavasaris, mėlynas, tarsi pjuvenomis apvoliotas ledo gabalas, kuris buvo ilgai saugomas tamsioje vietoje ir dabar niekaip negali ištirpti“. Atsargi – tai būdinga Vilimaitės stilistikai – paralelė su vaiku ir jo namais. Stingdanti būseną, nepakeliama vaikui. Berniukas trokšta laisvės, džiaugsmo. Lėkti rogutėmis nuo kalvos žemyn. Kalvos apačioje berniuką pasitinka Likimas valkatos pavidalu. Valkata „žurkišku aštrių veidu“ glosto vaiko plaukus... Vilioja jį, yra baisiai susijaudinęs. Kalba „vyriška“ kalba: „Tuos visus moteriškus skarmalus? Gerai, kad tu čia jų neturi. Aš juos išmėtyčiau ant sniego ir sutrypčiau. Kas kita – tu...“ Berniukas nebeturi tėvo; ir iškreipčiausias vyriškumas jį traukia. Berniukas jau apsisprendė sekti paskui.

Keičiama vaizdo perspektyva. „Ir staiga takeliu nuo miestelio pusės pasirodė skubanti figūrėlė. Ji buvo labai maža ir smulki, bet vis tiek tai nebuvo mergaitė – tai buvo berniuko motina“. Vaizdas pritraukiamas, identifikuojant figūrėlę. Maža, smulki, bet ne mergaitė – tai berniuko motina. Staigus teksto energijos permetimas. Lyg sušalusi, abejinga ir į nieką nereaguojanti motina pajunta savo vaikui gresiantį pavojų: „Uždususi, su prilipusiais plaukais ant šlapios kaktos, ji puolė tarp berniuko ir valkatos, stvėrė jį už rankos ir patraukė į save“. Vaikas išgelbėtas. Vaizdo inercija diktuotų ašaras, palengvėjimą. Vilimaitės kita taktika. Moteris turi ištartį piktus žodžius; ant vaiko išlieti pyktį, skirtą ją nuskriaudusiam gyvenimui. „– Tai štai kur tu, bjaurybė! – tyliai ištarė ji ir ėmė mušti berniuką. Jis gynėsi. – Štai kur tu, valkata... Man nereikia tokio sūnaus, kuris išeina ir negrįžta, – ji dar pastūmė berniuką iš visų jėgų į sniegą, o pati nuėjo.“ Nelaimingos moters-motinos sąmonės vaizdinė stereometrija: išgelbėjusi vaiką, ji keršija jam už savo padėtį. Dar daugiau: ji peržengia bent dešimtmetį į priekį – kai paaugęs ar užaugęs sūnus skaudina motiną išeidamas ir negrįždamas. Bet jau sako – sūnaus...

Ir tokiu būdu ryšys yra atstatomas. „Verkdamas berniukas nusekė iš paskos. Jis buvo toks nelaimingas!“

Nėra žodžių, kuriais penkiamečiui berniukui būtų galima paaiškinti apie jam grėsusį pavojų.

Užpustytame traukinyje Vilimaitė palyginti daug rašo būtent apie vaikus: surizgusiame dabarties pasaulyje apsinuogino vaikų problemos – ir nuskurusių, betėvių, ir pasiturinčių, bet stokojančių meilės, supratimo. Sekami brolio ir sesers santykiai („Brolis ir sesuo“). „Brolis ir sesuo“ – vienas įdomiausių vaizdo stereometrijos pavyzdžių. Nedraugiškuose, šaltuose namuose motina palieka vaikus – brolių ir seserį, dar mažus, gulinčius vienoje lovoje, po viena antklode. kažkas yra ištikę šeimą. Nėra tėvo, kurio knygos su auksu žėrinčiom nugarėlėm sustatytos lentynoje. Motina turi važiuoti į miestą. Vaikams neramu – jie vieni ir vieniši. Panašiai kaip Lazdynų Pelėdos apsakyme „Motulė paviliojo“. Brolio ir sesers pokalbiu ryškinama situacija – jie bus palikti pas tėvo brolių ir seserį, dėdę ir tetą, kurie nelabai pažįstami. Numatoma, kad tekstą gilina pasakos tradicija: vaikai yra daliniai našaičiai. Jiems baugu dėl motinos. Pasakos auksas, dėl kurio daug kas įvyksta, į apsakymo tekstą įvedamas įdomiu, vaikišku rakursu. Vaikai mėnesienoje žiūri į paausuotą knygų nugarėles. „Rytoj aš peiliuku nukrapštysiu tą auksą, suvyniosiu į popierių ir duosiu mamai kelionei“, – sako brolis. – „Tu

manai, ji neturi bilietui?“ – „Turi, bet jai reikia gyvenimo pradžia mieste“. – „O mes?“ – pro ašaras paklausė sesuo. – „Kai ji prasigyvens, pasiims mus. Tu miegi? – po valandėlės paklausė brolis. – Aš tai nemiegu. Lauksiu ryto, kad palydėčiau mamą“.

Brolis prisiima vyresniojo, stipresniojo funkciją. Panašiai kaip ir Lazdynų Pelėdos apsakyme. Bet Vilimaitė įveda ir psichologinio brolio ir sesers santykių komplikuotumo matmenį. „Brolis iš nepaaiškinkamo priešiško, kuris būna tik tarp brolio ir sesers, nutraukė nuo jos antklodę, patogiai susisupo ir sėdėjo išplėtęs akis. O jos merkėsi, tos gelsvos akys. Vienoje rankoje jis gniaužė atlenktą peiliuką, tarsi ruošūsi gintis nuo užpuolikų, o kita apkabino sesers pečius“. Mažas vyras-brolis su peiliuku rankoje (auksui „nugremžti“ ir apsiginti). Priešiškas seseriai – ir dėl to, kad turi ja rūpintis, – ir kartu globėjiškas. Įdomus vaizdo judėjimas ir atsargus jo komentavimas.

Su tradicija susijusi apsakymo pabaiga: motina išeina pro kryžių, pro susirūpinusį medinės skulptūrėlės žvilgsnį. Bet tai labiau pakartojimas; prasmė neperrašoma. Meistriška vienintelė frazė, kurią išeinančiai motinai pasako vyro sesuo-senmergė, pamotiška pagal archetipines pasakojimo struktūras: „Jusi bus tikras gaspadorius, – pasakė ji motinai. – O mergička atrodo silpna, išlepusi“. Nuoroda į kitą, ne kaimo aplinką (berniuko vardo forma). Negailėstingas mergaitės įvertinimas, dar sustiprinantis pasakišką vaikų našlaitiškumo akcentą. „Senmergė“ – moteris, negimdžiusi ir neauginusi, nebus silpnesnės mergaitės globėja, neišgirs jos plonyčio balso. Vilimaitė perima „senmergės“ neigiamą konotaciją, nepaiso G. Petkevičaitės-Bitės likiminės įkirtos.

* * *

Užpustytame traukinyje Bitė Vilimaitė žaidžia ir pagal ankstesnes taisykles, ir gerokai jas atnaujina, išplečia stilistikos galimybes. Vaizdo stereometrija, atsiremianti ir į archetipines struktūras, yra svarbiausias pasiekimas. Pasakojimo branduolys susiformuoja iš silpnų gyvenimų: moterų, vaikų, senų, ligotų. Silpno gyvenimo konfigūracijos atrodo įdomesnės ir sudėtingesnės už savaimę stiprų, žaidžiantį plokštumoje. Ironiškai stiprus realistinis piešinys iš vidaus yra komplikuojamas neaiškių, kartais ir fantastinių sugestijų. Tekstas yra veikiamas stiprių moralinių akcentų. Žvilgsnis į silpnesnius, būties moralinį tikslumą atstatančių motyvų ieškojimas yra moteriško rašytojos žvilgsnio ypatumai. Ir šiuo aspektu žiūrint, *Užpustytame traukinyje* pasiekiami įdomių sąskambių. Su Žemaite, Šatrijos Ragana, G. Petkevičaitė-Bite. Tai ne tik teminiai, bet ir moralinio žmogaus įsipareigojimo sąskambiai.